
РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.22>

АГРОБІЗНЕС ТА ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Курман Т.В.,

докторка юридичних наук, професорка,
в.о. завідувачки кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
<https://orcid.org/0000-0002-0632-2487>

Курман Т.В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану.

Статтю присвячено дослідженню питань правового забезпечення продовольчої безпеки та функціонування агробізнесу в умовах воєнного стану в Україні. Авторка акцентує увагу на тому, що гарантування продовольчої безпеки є одним з основних завдань кожної сучасної цивілізованої держави. Для України ж, яка на сьогодні перебуває у надскладних умовах воєнного стану, питання продовольчого забезпечення й подолання негативних наслідків порушення агровиробничих процесів набувають особливого значення. Ведення повномасштабної війни на території України створює загрози у сфері забезпечення продовольством не лише для населення нашої держави, але й інших держав, зокрема країн Азії та Африки, які є імпортозалежними від поставок сільськогосподарської продукції національних виробників. Отже, національний агробізнес у сучасних умовах виступає не лише різновидом бізнесової діяльності в агросфері, але й є сферою соціальної відповідальності, яка на сьогодні набуває глобального характеру.

Досліджено стан сучасного правового забезпечення продовольчої безпеки, проаналізовано новели й визначено проблеми законодавчого врегулювання відносин у вказаній сфері. Зазначено, що на даний час дієвого правового механізму гарантування продовольчої безпеки в Україні не сформовано. Прийняті законодавцем нашвидкуруч законодавчі новели не формують науково обґрунтованого й системного підходу, не враховують потреб євроінтеграційних перетворень, необхідності стратегічних реформ у напрямку сталого розвитку агросфери та протидії негативним для аграрного виробництва

кліматичним змінам. Можливість забезпечення продовольчої безпеки має гарантуватися наявністю відповідних ресурсів агросфери, її сталим розвитком, потенціалом внутрішнього аграрного виробництва, спроможністю забезпечити інтеграцію країни в європейський і світовий економічний простір.

Авторка доходить висновку, що надзвичайно актуальною на сьогодні є проблема формування цілісного механізму правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Цей механізм має включати дієву систему моніторингу з метою виявлення наявних та потенційно можливих внутрішніх та зовнішніх загроз й спрямованим на вирішення конкретних завдань, що відповідають сучасним інтересам і очікуванням громадян, територіальних громад, українського суспільства і держави, зокрема, в умовах воєнного стану, а також сприяють подальшому вдосконаленню законодавства України, розвитку науки й суспільному прогресу, який неможливий без гарантування продовольчої безпеки держави і сталого розвитку агросфери.

Ключові слова: продовольча криза, продовольче забезпечення, сталий розвиток, агросфера, екологізація аграрного виробництва, сільськогосподарська продукція

Kurman T.V. Agribusiness and Food Security: Threats and Issues of Legal Regulation in Martial Law.

The article is devoted to researching issues of legal provision of food security and functioning of agribusiness under martial law in Ukraine. The author focuses on the fact that guaranteeing food security is one of the main tasks of every modern civilized state. For Ukraine, which is currently in extremely difficult conditions of martial law, the issues of food security and overcoming the

negative consequences of disruption of agricultural production processes are of particular importance. Waging a full-scale war on the territory of Ukraine creates threats in the field of food supply not only for the population of our country, but also for other countries, in particular the countries of Asia and Africa, which are import-dependent on the supply of agricultural products from national producers. Therefore, national agribusiness in modern conditions is not only a type of business activity in the agricultural sector, but also a sphere of social responsibility, which today is taking on a global character.

The state of modern legal provision of food safety was studied, novelties were analyzed and problems of legislative regulation of relations in the specified sphere were identified. It is noted that currently an effective legal mechanism for guaranteeing food security in Ukraine has not been formed. The legislative amendments hastily adopted by the legislator do not form a scientifically based and systematic approach, do not take into account the needs of European integration transformations, the need for strategic reforms in the direction of sustainable development of the agrosphera and countering climate changes that are negative for agricultural production. The possibility of ensuring food security must be guaranteed by the availability of appropriate resources in the agrosphera, its sustainable development, the potential of domestic agricultural production, and the ability to ensure the country's integration into the European and global economic space.

The author comes to the conclusion that the problem of forming an integral mechanism of legal provision of food security in Ukraine is extremely relevant today. This mechanism should include an effective monitoring system with the aim of identifying existing and potentially possible internal and external threats and aimed at solving specific tasks that meet the modern interests and expectations of citizens, territorial communities, Ukrainian society and the state, in particular, in conditions of martial law, as well as contribute to the further improvement of the legislation of Ukraine, the development of science and social progress, which is impossible without guaranteeing the food security of the state and the sustainable development of the agrosphera.

Key words: food crisis, food supply, sustainable development, agrosphera, greening of agricultural production, agricultural products

Постановка проблеми. Одним із актуальних завдань кожної сучасної держави є підтримання належного рівня продовольчої безпеки, тобто стану оптимального забезпечення населення економічно та фізично доступними, якісними і безпечними продуктами харчування. Зростання

чисельності населення нашої планети, нестача продовольства, голод в окремих регіонах Земної кулі, кліматичні зміни зумовили глобалізацію продовольчої проблеми протягом останніх десятиліть. Недарма подолання голоду було проголошено однією з Глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятих ООН у 2015 році [1].

Ще більшої актуалізації дана проблема набула внаслідок безпрецедентної збройної агресії РФ. Для України, яка на сьогодні перебуває у надскладних умовах воєнного стану, питання продовольчого забезпечення й подолання негативних наслідків порушення агровиробничих процесів набувають особливого значення. Знищення внаслідок артилерійських обстрілів сільськогосподарської техніки, зерносховищ, тваринницьких ферм, загибель стад сільськогосподарських тварин, шкода, завдана ґрунту від вибухів боєприпасів (воронки, хімічне і фізичне забруднення та ін.), мінування полів, блокування портів – все це створює неабиякі загрози не лише у сфері ведення агробізнесу, а й, як наслідок, у сфері забезпечення продовольчої безпеки. Адже аграрний сектор України є єдиним сектором матеріального виробництва й національної економіки, що формує продовольчу безпеку держави і здатен забезпечити населення необхідними продуктами харчування і продовольчою сировиною рослинного і тваринного походження.

Слід також зазначити, що ведення воєнних дій на території України створює загрози у сфері забезпечення продовольством не лише для населення нашої держави, але й інших держав, зокрема країн Азії та Африки, які є імпортозалежними від поставок сільськогосподарської продукції національних виробників. Отже, національний агробізнес у сучасних умовах виступає не лише різновидом бізнесової діяльності в агросфері, але й є сферою значної соціальної відповідальності, яка на сьогодні набуває глобального характеру.

Викладене зумовлює необхідність дослідження правового механізму забезпечення продовольчої безпеки та ефективної діяльності суб'єктів агробізнесу в Україні в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання. Питання правових засад продовольчої безпеки та ведення агробізнесу розглядали у своїх роботах такі вчені, як: О.В. Гафурова, О.І. Гойчук, Х.А. Григор'єва, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, С.І. Марченко, М.Ю. Покальчук, А.М. Статівка, О.М. Туєва та ін. Однак дана проблематика з урахуванням введення воєнного стану та новітніх змін у законодавстві предметом окремого дослідження досі не була.

Метою статті є аналіз чинного законодавства в частині забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, визначення проблем і

прогалин в регулюванні вказаних відносин та опрацюванні пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Агросфера традиційно виступає сферою концентрації цілої низки публічних і приватних інтересів: економічного, продовольчого, екологічного, соціального, безпекового та ін. У ст. 25 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р. [2], закріплено право кожної людини на такий рівень життя, включаючи харчування, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї. Саме у сфері аграрно-правового регулювання забезпечується природне право людини на життя і здоров'я, зокрема, в частині права на достатнє для підтримання нормальної життєдіяльності, а також безпечне та якісне харчування.

В Україні на сьогодні стан забезпечення продовольчої безпеки напряму залежить від ефективності функціонування її аграрного сектора, зокрема, від ефективності ведення діяльності національними суб'єктами агробізнесу в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим, як вбачається, державна стратегія національної продовольчої безпеки повинна включати характеристику загроз продовольчої безпеки як сукупності наявних та потенційно можливих умов і факторів, що створюють небезпеку для життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави у продовольчій сфері і знижують рівень продовольчої безпеки.

Гарантування продовольчої безпеки є одним з основних завдань кожної сучасної цивілізованої держави. Саме тому питанням забезпечення продовольчої безпеки присвячено важливе місце в концепціях національної безпеки більшості передових країн, що зумовлює прийняття й розробку відповідних законів, державних стратегій і програм. Таким чином, гарантування продовольчої безпеки у багатьох економічно розвинутих країнах отримало спеціальне законодавче регулювання. Приміром, у США Закон «Про продовольчу безпеку» було прийнято ще у 1985 році [3].

Слід зазначити, що в Україні відсутня спеціальна правова регламентація відносин у сфері гарантування продовольчої безпеки на законодавчому рівні, незважаючи на розробку протягом останніх десятиріч декількох проектів спеціального Закону, зокрема проекту Закону «Про основи продовольчої безпеки України» (2011 р.) [4], і на неодноразові заклики науковців прийняти такий Закон. Лише з початком повномасштабної війни РФ проти нашої держави з новою силою актуалізувалися ці питання. Законодавець вимушено вдався до оперативних кроків на шляху забезпечення продовольчої безпеки. 24 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [5]. Основною метою прийняття даного Закону стало створення умов для успішної посівної кампанії 2022 року і вирішення нагальних проблем щодо оперативного залучення земель сільськогосподарського призначення в аграрне виробництво в умовах війни. Для вирішення поставленої мети Законом передбачено внесення змін до окремих нормативно-правових актів: Земельного кодексу України (зокрема, його Перехідних положень), до Законів України «Про оренду землі», «Про землеустрій» тощо.

Так, відповідно до змін п. 27 Перехідних положень ЗКУ під час дії воєнного стану земельні відносини регулюються з урахуванням певних особливостей, серед яких можна виокремити наступні:

- вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану, щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення як державної та комунальної, так і приватної власності;

- договір оренди земельної ділянки укладається лише в електронній формі із засвідченням кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця;

- передача в оренду земельної ділянки здійснюється без проведення земельних торгів;

- формування земельної ділянки з метою передачі її в оренду здійснюється без внесення відомостей про таку земельну ділянку до Державного земельного кадастру (державної реєстрації) та присвоєння їй кадастрового номера, на підставі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, яка розробляється за рішенням органу, уповноваженого передавати земельну ділянку в оренду, та затверджується таким органом.

Подальший аналіз Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» свідчить про те, що зміни торкнулися лише земельного законодавства в частині регламентації відносин щодо сільськогосподарського землекористування (оформлення й поновлення існуючих договорів оренди, призупинення діяльності Державного земельного кадастру, електронних торгів, ведення Книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану тощо). Фактично мова йде лише про створення

умов для залучення земельних ресурсів в аграрне виробництво, питання ж забезпечення продовольчої безпеки названий Закон не вирішує й правового механізму гарантування продовольчої безпеки, зокрема в умовах воєнного стану, на жаль, не формує. На брак в Україні законодавчого механізму гарантування рівня продовольчого забезпечення звертають увагу і у спеціальній юридичній літературі [6, с. 33].

Цілком зрозуміло, що прийняті законодавцем нашвидкуруч новели покликані максимально оперативно адаптувати законодавчі вимоги до наявної ситуації і нових проблем й, у такий спосіб, запобігти продовольчій катастрофі, причому не лише на національному, але й на глобальному рівні. Однак вказані кроки не формують науково обґрунтованого й системного підходу, не враховують потреб євроінтеграційних перетворень, необхідності стратегічних реформ у напрямку екологізації сільського господарства, сталого розвитку агросфери та протидії негативним для аграрного виробництва кліматичним змінам. Адже можливість забезпечення продовольчої безпеки має гарантуватися наявністю відповідних ресурсів агросфери, потенціалом внутрішнього аграрного виробництва, незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз, спроможністю забезпечити сприятливу демографічну динаміку, збереження генофонду нації, сталість розвитку агросфери, інтеграцію країни в європейський і світовий економічний простір, продовольчу незалежність і суверенітет.

Так, Глобальний індекс продовольчої безпеки, що являє собою динамічну кількісну і якісну модель порівняльного аналізу, побудовану на основі 28 унікальних показників, всебічно досліджує продовольчу безпеку за декількома базовими параметрами [7, с. 11-12]. Серед них: цінова доступність (Affordability), фізична доступність/наявність продуктів харчування (Availability), якість та безпечність (Quality and Safety), а також ресурси і сталий розвиток (Natural Resources and Resilience). Останній коефіцієнт, запроваджений з 2017 року, враховує необхідність збереження ресурсів, адаптації до змін клімату та ощадливого землеробства [8]. Відповідно до Глобального індексу продовольчої безпеки Україна, отримавши за даними Держстату України у 2021 році рекордний врожай зернових і олійних культур (107 млн. тонн), посіла лише 58 місце, маючи високі показники доступності та якості й безпечності, але значно поступаючись іншим державам у показнику ресурси і сталий розвиток. Фактично саме цей показник й не надав змоги Україні посісти вищі місця у Глобальному індексі продовольчої безпеки. Сьогодні ж, в умовах повномасштабної війни на території України, ситуація у сфері забезпечення продовольчої безпеки тільки погір-

шиться. Сьогодні весь світ спостерігає за тим, як ворог нищить аграрний потенціал нашої країни, як внаслідок артилерійських обстрілів знищує зерносховища, як палають в пожежах десятки й сотні га врожаю зернових культур тощо. Все це створює реальну загрозу продовольчої кризи як на внутрішньому, так і на регіональному та глобальному рівнях.

Висновки. Таким чином, надзвичайно актуальною на сьогодні є проблема формування цілісного і дієвого механізму правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Усі вище перелічені важливі аспекти мають бути враховані під час якісного й системного оновлення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення продовольчої безпеки, при створенні належного й ефективного механізму її гарантування. Дійсно, багато різних механізмів, покликаних гарантувати продовольчу безпеку, апробовані світовим досвідом, однак навряд чи усі вони будуть однаково ефективними в умовах воєнних, інтеграційних, екологічних та соціальних реалій України сьогодні. Не слід забувати й про те, що далеко не усі апробовані у практиці інших держав законодавчі засоби гарантування продовольчої безпеки здатні якісно спрацювати в умовах вітчизняної системи права. Нормативне регулювання у цій сфері не може бути фрагментарним, уривчастим і науково не обґрунтованим, оскільки мова йде про гарантування природного права людини на життя в частині права на достатнє для підтримання нормальної життєдіяльності, а також безпечне та якісне харчування. З огляду на це, існує нагальна потреба у прийнятті спеціального Закону «Про продовольчу безпеку України» [9, с. 118] як основи національного механізму забезпечення продовольчої безпеки. Вказаний механізм має бути комплексним, побудованим на засадах системно-сінергетичного підходу, включати дієву систему моніторингу з метою виявлення наявних та потенційно можливих внутрішніх та зовнішніх загроз й спрямованим на вирішення конкретних завдань, що відповідають сучасним інтересам і очікуванням громадян, територіальних громад, українського суспільства і держави, зокрема в умовах воєнного стану, а також сприяють подальшому вдосконаленню законодавства України, розвитку науки й суспільному прогресу, який неможливий без гарантування продовольчої безпеки держави і сталого розвитку агросфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. URL: http://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/SD_resolution_NY_2015.pdf (дата звернення: 16.07.2022).

2. The Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html> (дата звернення: 16.07.2022).
3. Залізнюк В.П. Механізми забезпечення продовольчої безпеки: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*: електронний журнал. 2017. № 7. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1250>.
4. Про основи продовольчої безпеки України: проект Закону України від 08.04.2011 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF-6GI00A?an=3> (дата звернення: 16.07.2022).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 16.07.2022).
6. Коваленко Т.О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1 (20). С. 30–41.
7. Курман Т.В., Туєва О.М. Право продовольчої безпеки: навч. посіб. Х.: Юрайт, 2021. 92 с.
8. Global Food Security Index. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>.
9. Курман Т.В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Х.: Юрайт, 2018. 376 с.